

Predrag Milidrag
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

O ulozi predsednika države u procesu pomirenja s prošlošću: francusko iskustvo

Apstrakt: Članak analizira ulogu nekih predsednika francuske Pete republike u procesu izmirenja s višijevskom prošlošću, tj. s kolaboracijom i učešćem u Konačnom rešenju jevrejskog pitanja u Evropi tokom Drugog svetskog rata. Analizirani su De Golovo stvaranje „rezistencijalističkog mita“, Miteranova predratna i ratna prošlost, prijateljstvo s R. Buskeom i njegovo odbijanje da govori na komemoraciji 1992, te Širakov govor u kojem je priznao kolektivnu odgovornost Francuske i Francuza. U završnom delu, na osnovu francuskog iskustva izvode se zaključci koji bi mogli biti relevantni za Srbiju danas. Najvažniji su sledeći: građenje mita neposredno nakon traumatičnog perioda jeste nezaobilazna faza, ni levica ni desnica nisu a priori pozitivan faktor u procesu izmirenja s prošlošću, predsednik mora imati „državničku viziju“, neophodno je eksplicitno verbalno priznanje odgovornosti.

Ključne reči: Šarl de Gol, Fransoa Miteran, Žak Širak, Srebrenica, Viši, ex-yu ratovi, rezistencijalistički mit, kolektivna odgovornost.

56

U Srbiji se malo zna o iskustvima drugih nacija u procesu pomirenja s prošlošću, o iskustvu Francuske skoro ništa.¹ Ipak, i pored svih često suštastvenih razlika, dve su se pomenute zemlje suočavale s brojnim sličnim problemima i dolazile do sličnih rešenja tokom pokušaja prihvatanja vlastite prošlosti: Srbija u odnosu na svoju ulogu u ratovima na Balkanu tokom devedesetih godina dvadesetog veka, a Francuska u odnosu na Drugi svetski rat, odnosno na kolaboraciju i učešće u Konačnom rešenju jevrejskog pitanja u Evropi.

Taksativno pobrajamo najvažnije slične/podudarne tačke.² Sasvim namerno ne pominjemo događaje iz novije srpske istorije.

- *Učešće državnih organa u činjenju zločina.* Pripadnici višijevske milicije aktivno su učestvovali u racijama na Jevreje od 1942. do 1944. i u progonima članova Pokreta otpora.

1 Tekst je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke R. Srbije pod brojem 179049. Osnovu teksta čini izlaganje na međunarodnoj konferenciji *Suočavanje sa prošlošću u Srbiji: Šta dalje?* koja je održana u Beogradu 19. i 20. januara 2012. u organizaciji Fonda „Biljana Kovačević Vučo“, Fondacije „Hajnril Bel“ i Centra za kulturnu dekontaminaciju. Zahvaljujem Drinki Gojković, Mariju Kopiću i Boži Jakšiću na korisnim primedbama i sugestijama.

2 To da su zajedničke za Francusku i Srbiju ne znači da se ne sreću i u drugim zemljama.

- *Pasivna saradnja s režimom*. Dva procenta aktivnog stanovništva Francuske bilo je u Pokretu otpora.³
- *Kolaboracija elite*. Moris Ševalije, Edit Pjaf, Fernandel, Rober Brazilak, Luj Ferdinand Selin (Maurice Chevalier, Edit Piaf, Fernandel, Robert Brasillach, Louis-Ferdinand Céline).⁴
- *Poratni problemi lustracije*. Od milion službenika višijevskog režima, samo je 5.000 uklonjeno s položaja, a ukupno je sankcije pretrpelo njih 30.000.⁵
- *Muke sa suđenjima za zločine*. Loši zakoni i skandalozne presude, reinterpretacija istorije u sudnicama, politički pritisci i odugovlačenja⁶ (suđenja Barbiju, Polu Tuvijeu, Reneu Buskeu, Paponu (Barbie, Paul Touvier, René Bousquet)).⁷
- *Kolaboracija Katoličke crkve i pomaganje ratnim zločincima nakon rata*. Pripadnici Katoličke crkve aktivno su pomagali Polu Tuvijeu u skrivanju.⁸

3 Paxton 1972: 294–295. Kao što izvrsno podseća Vladimir Jankelevič (Vladimir Jankélévitch), većina Francuza prošla je kroz rat, a da ga nije ili skoro da ga nije ni primetila: „Sva neverovatnost nesretnog sloma 1940. počiva na toj podrugljivoj suprotnosti između vojno-političke propasti, skoro bez premca, i srazmerno blage sudbine koja je zadesila velik deo nacije... U maršalovoj Francuskoj dalo se živeti. Vozili su vozovi. Građani su odlazili na ferije i bavili se zimskim sportovima. Predavači su držali svoja predavanja... Naime, bilo je to dobro vreme. Još nekoliko godina i kažem vam da bi g. Abec već, kao i svi, imao svoje levičarske intelektualce, svoje metafizičke kafane i avangardne časopise. Dobro vreme, kažem vam. Francuska se osećala prijatno“, Jankélévitch 1986: 84–86. Oto Abec (Otto Abetz) bio je *de facto* nemački ambasador pri višijevskoj vladi, sa sedištem u Parizu.

4 Za to, vidi Hamilton 1978: 221–325.

5 Conan, Rouso 1998: 7. Dvojica višijevskih zvaničnika bili su 1958. ministri u tadašnjoj francuskoj vladi. Moris Papon (Maurice Papon), osuđen krajem devedesetih, bio je šef pariske policije početkom šezdesetih godina i ministar u vladi Rejmona Bara (Raymond Barre) s kraja sedamdesetih; o tome, vidi Golsan 2000a: pogl. 9.

6 Srbija s ovim nema ozbiljnijih problema, u njoj se sudi za ratne zločine, no, paradoksalno, nemali problem za tzv. suočavanje s prošlošću u Srbiji predstavljaju neke presude Haškog tribunala (Orić, Haradinaj, Ljimaž (Haradinaj, Limaj)) i odustajanje Tužilaštva od istrage mogućih zločina počinjenih od NATO-a tokom bombardovanja Jugoslavije ili u vezi s trgovinom ljudskim organima na Kosovu i u severnoj Albaniji. Međutim, uprkos svim manjkavostima u njegovom radu, besmislica je tvrditi da je Haški sud „politički“ i „da sudi srpskom/hrvatskom narodu“, kao da nema druga posla.

7 Za taj problem u francuskom izmirenju s prošlošću, up. pre svega Golsanov zbornik (Golsan 1996) i peto poglavlje njegove knjige (Golsan 2000a) na primeru suđenja Polu Tuvijeu; za nešto više pravničku, ali i dalje laiku sasvim razumljivu analizu tog suđenja, up. Wexler 1995. Konan i Ruso (Conan, Rouso 1998: 74–95) detaljno i vrlo kritički analiziraju sve protivrečnosti sudskih odluka tokom tog procesa: „Kakva čudna forma optužbe: saučesništvo je kažnjivo, ali ne i direktan čin“ (povodom odbacivanja optužbi protiv Tuvijea od pariskog Apelacionog krivičnog suda 1992; kasnije je ta odluka poništena).

8 Katolička crkva u Francuskoj uputila je 1997. javno izvinjenje i molbu za oprost zbog svog držanja prema Jevrejima tokom Drugog svetskog rata. Iako nije tema, to treba uporediti sa

- *Jačanje desnice i negacionizma.* Napad na parisku sinagogu (1980), jak negacionistički pokret u univerzitetskim krugovima⁹ i izjave političara (Žan-Mari Le Pen (Jean-Marie Le Pen)).¹⁰
- *Očekivanje da se u sudnicama može doći do istorijskih istina.*¹¹
- *Jedan događaj koji uživa ceo problem odnosa prema prošlosti.* Pripadnici višijevske Milicije sproveli su raciju na Jevreje jula 1942. kada ih je na pariškom velodromu (Vélodrome d'Hiver) sakupljeno više od 13.000 i potom poslato u Aušvic.
- *Jedan general.* Filip Peten (Philippe Pétain), pobednik bitke na Verdenu u Prvom svetskom ratu i šef Francuske Države (État Français, zvanični naziv višijejskog režima).¹²

58

Od svih sličnosti, uloga koju imaju predsednici država u procesu izmirenja s prošlošću svakako je najistaknutija dodirna tačka u iskustvima dveju nacija, kako zbog mesta predsednika u političkim sistemima Francuske i Srbije tako i zbog ogromne neophodne političke i simboličke težine koju imaju gestovi prvog čoveka države, jedinog neposredno izabranog predstavnika „narodne volje“.

U prvom, glavnom delu teksta biće reči o mestu nekih predsednika Pete republike u procesu francuskog izmirenja s prošlošću, preciznije, biće reči o Šarlu de Golu (Charles de Gaulle), tvorcu mita o držanju Francuza tokom ratnih godina, Fransoa Miteranu (François Mitterrand), prijatelju optuženog za ratne zločine, i Žaku Širaku (Jacques Chirac) koji je priznao kolektivnu odgovornost Francuza za pomaганje nacistima u sprovođenju Konačnog rešenja.

Na osnovu te analize biće izvedeni određeni zaključci koji bi mogli biti relevantni za Srbiju danas. Ne smatram da postoji sadržinska, ideološka sličnost između višijevske Francuske i Srbije devedesetih, niti uopšte poredim višijevsku Francusku

stavom Katoličke crkve s Balkana: „[N]e dolazimo iznijeti, premda to neki od nas i dalje traže – ispriku, opravdanja, očitovanja“ („Bozanić u Jasenovcu: Crkva se nikom ne ispričava“, internet).

9 Pregled korena i razvoja endemskog negacionizma u francuskim univerzitetskim krugovima daje Rousso 2006; za negacionistička kretanja s kraja prošlog veka u francuskom društvu, vidi Rousso 1994: 151–157 i Golsan 2000a: pogl. 7.

10 Gasne komore „su bile mali detalj u Drugom svetskom ratu“, izjavio je Le Pen 1987.

11 Razloge zašto to nije moguće navodi Rousso 2002: pogl. 3, i Connan, Rousso 1998: 117. Oni nisu jedini koji to misle; up. Golsan 2000a: 93–94.

12 Na srpskoj strani reč je, naravno, o Ratku Mladiću. Problem koji Francuzi imaju s Petenom vidi se i iz sledećih podataka. Prema istraživanju javnog mnjenja iz 1983, 31 procenat ispitanika procenio je da nije ni trebalo da mu se sudi, isti procenat nema mišljenje, 15 procenata bilo je za blažu kaznu, 18 procenata procenilo je da je kazna bila pravedna, a pet procenata bi ga osudilo na smrtnu kaznu; prema Rousso 1994: 287, 367; za slične rezultate istraživanja javnog mnjenja s početka osamdesetih godina prošlog veka, vidi Johnson 1988: 11–17.

i Srbiju devedesetih; to, uostalom, nije tema ovog teksta. Njegova je tema kako neposredno izabrani predsednik države može doprineti da prošlost konačno prođe, koji mu modusi delovanja stoje na raspolaganju, kakav on sam mora biti, kakva je njegova odgovornost u tom procesu i šta Srbija i njeni predsednici mogu o tome da nauče iz iskustva jedne nacije s bogatom istorijom.

Neću se osvrutati na nemale podudarnosti koje postoje između kolaboracije s nacistima u Srbiji i Francuskoj, jer to je druga, takođe velika tema,¹³ niti na revizionističke tendencije u Srbiji u odnosu na Drugi svetski rat i srpske kolaboracioniste.¹⁴

„France éternelle“

Kolaboracija s nacistima¹⁵ tokom Drugog svetskog rata dovela je u pitanje samoozgrađeni identitet francuske nacije. Ideali Francuske revolucije, „sloboda, jednakost, bratstvo“ tokom rata bili su zamenjeni idealima Petenove Nacionalne revolucije („rad, porodica, otadžbina“), a glavni višijevski propagandni moto bio je *la France aux Français* (Francuska Francuzima).¹⁶ Neki Francuzi, dotad Francuzi, postali su Jevreji i bili proganjani zbog svoje krvi, dok su neki drugi Francuzi postali „loši“ Francuzi zbog svojih političkih uverenja.

59

U poratnoj čistki¹⁷ suđeno je za veleizdaju Petenu i Pjeru Lavalu, predsedniku višijevske vlade u dva navrata. Obojica su osuđeni na smrt, Petena je zbog zasluga u Prvom svetskom ratu De Gol pomilovao, a Laval je streljan. Procenjuje se da je ukupno pogubljeno oko 10.000 ljudi, nakon sudskih procesa ili bez njih, uglavnom bez njih.¹⁸ Streljan je i znatan broj intelektualaca koji su se priklonili Nemcima; najpoznatiji je primer Robera Brazilaka. Krajem četrdesetih i sredinom

13 Takođe, neće biti reči ni o francuskom odnosu prema ratu u Alžiru, iako su Viši i mračni događaji u Parizu tokom Alžirskog rata povezani u liku Morisa Papon; za to, vidi Golsan 2000a: pogl. 9. Za asocijacije na Viši tokom Alžirskog rata, vidi Rouso 1994: 74–82.

14 Nedićeva fotografija u Vladi Srbije, rehabilitacija četničkog pokreta i slično. Može li iko zamisliti da se slika višijevskog predsednika vlade Pjera Lavala (Pierre Laval) nađe u Matinjenu, zvaničnoj rezidenciji francuskog predsednika vlade, ili Petenova u Jelisejskoj palati?

15 Odredbe zakonodavstva Francuske Države bile su oštrije od nemačkih u kriterijumima za određivanje ko je Jevrejin i prvi propisi doneti su odmah po obrazovanju vlade u Višiju. Ukinut je zakon o zabrani govora mržnje usmerenog na Jevreje, sprovedena je revizija državljanstva i velikom broju Jevreja ono je bilo oduzeto. Ipak, postojali su brojni izuzeci. Inače, ne smatra se da je antisemitizam bio pokretačka snaga višijevskog učešća u holokaustu, iako je bez sumnje bio nezaobilazan momenat. Opšti pregled i analizu istorijata odnosa prema „jevrejskom pitanju“ u višijevskoj Francuskoj daje Marrus 1995.

16 Za puno značenje te parole, vidi Paxton 1972: 173–185.

17 Detaljan pregled poratnih čistki daje Paxton 1972: 330–347.

18 Za to, up. Gildea 1993: 70 i Wexler 1995. Više od polovine je streljano pre Dana D (6. jun 1944).

pedesetih godina proglašene su dve amnestije. Mnogi su višijevski zvaničnici i poslovni ljudi nastavili da se bave politikom i biznisom u Četvrtjoj i Petoj republici.¹⁹

Kolaboracija i učešće u konačnom rešenju pred francusko društvo postavili su problem tumačenja događaja tokom Drugog svetskog rata u kontekstu francuskog nacionalnog identiteta, tj. problem pomirenja temeljnih vrednosti francuske nacije kao političke zajednice građana s kolaboracijom i odnosom prema Francuzima jevrejskog porekla, ali i svim drugim Jevrejima koji su u predratnoj Francuskoj potražili utočište.

60 Odgovor francuske elite bio je stvaranje mita o Francuskoj kao zemlji otpora. Obnova kontinuiteta francuske istorije bila je važna koliko i obnova jedinstva nacije i to se nije drugačije moglo postići doli „samoproглаšenom kolektivnom amnezijom“.²⁰ Motivisani raznolikim interesima, degolisti, komunisti, Jevreji, bivši kolaboracionisti i obični građani, i spontano i smišljeno udružili su se da bi konstruisali „rezistencijalistički“ mit o masovnom pobedničkom Pokretu otpora i herojskom nacionalnom pamćenju: Francuska Država bila je šačica kolaboracionista, zlikovaca i uzurpatora, i Republika nije odgovorna za počinjena zlodela.²¹

Tokom pedesetih godina, radovi istoričara Robera Arona i Andrea Sigfrida²² doprineli su stvaranju mita. Osnovna teza njihovih tumačenja bila je da je Viši imao dva lica: jedno je bilo relativno benigno, naime ono maršala Petena, heroja bitke na Verdenu koji se žrtvovao da bi zaštitio Francusku od nacističkih surovosti, i drugo Pjera Lavala, zastupnika pune kolaboracije. Druga teza, koja je izvorno Penetova teza, odnosila se na samu Francusku: Francuska je imala svoj „štit“, Petena koji je činio sve što može da je zaštiti da ne prođe kao druge okupirane zemlje, ali i svoj „mač“, De Gola koji se borio protiv nemačke okupacije.²³ Njihovi su ciljevi bili isti, iako su imali različite taktike.

19 Predsednik Francuske Republike od 1953. Rene Koti (René Coty), kao član parlamenta glasao je 1940. za davanje vanrednih ovlašćenja maršalu Petenu čime je Treća Republika prestala da postoji.

20 Conan, Rousso 1998: 4. „Za nejevrejske Francuze, amnezija je bila najkomfortnije duhovno stanje koje se moglo prihvatiti... A za same Jevreje reintegracija u francusko društvo bila je imperativ“, Golsan 2000a: 30.

21 Ruso izdvaja tri konstitutivna momenta tzv. rezistencijalističkog mita: umanjivanje važnosti višijevskog režima i njegovog uticaja na francusko društvo, konstrukcija predmeta sećanja, tj. Pokreta otpora čiji značaj prevazilazi zbir akata njegovih pripadnika (Pokret otpora kao apstrakcija, te su njegova dostignuća rezultat napora ne njegovih pripadnika već cele nacije) i, treći, identifikacija takvog Pokreta otpora s nacijom kao celinom; Rousso 1994: 10.

22 Robert Aron, Georgette Elgey, *Histoire de Vichy* (Fayard, 1954), André Siegfried, *De la IIIe à la IVe République* (Grasset, 1956). Za ocenu njihove vrednosti, up. Mullholland 1994: 804, Hofmann u Fishmann *et al.* (2000): 50–51 i Rousso 1994: 245–247.

23 „Koristio sam svoju moć kao štit da bih zaštitio francuski narod... Svakog dana s nožem za vratom borio sam se protiv zahteva neprijatelja. [...] Dok je general De Gol vodio borbu

Iste godine kada se pojavila Aronova knjiga, iz štampe je izašao prvi tom De Golovih memoara.²⁴ U njima i u javnim istupanjima De Gol je na sebe preuzeo zadatak konstrukcije mesijanističke vizije istorijske sudbine Francuske da bi na taj način reafirmisao njen prestiž u svetu i prevazišao nacionalno poniženje. „Celog života imao sam određenu ideju Francuske“ (*une certaine idée de la France*), glasi slavna prva rečenica njegovih memoara. Ta apstrakcija, „duša Francuske“, opirala se okupatoru kroz delovanje francuskih rodoljuba. Otud je bilo neophodno potisnuti i zaboraviti Viši.²⁵ Višijevski režim morao je biti „stavljen u zagrada“ i morao mu je biti oduzet svaki legalitet: „Osim šačice bednika, velika većina nas bili smo i jesmo dobri Francuzi“, rekao je De Gol u obraćanju naciji preko radija 14. oktobra 1944.²⁶

De Golova strast za Francusku i briga za stabilizaciju zemlje projektovala je u sliku o njoj i neke antropomorfičke kvalitete. U najvećem broju slučajeva, Francusku predstavlja kao ženu-majku, boginju, ili kao večnu ženstvenost koja oličava suverenitet i безусловnu ljubav.²⁷ Otud, prihvatiti odgovornost za višijevsku Francusku značilo bi napustiti metafizički ideal „večne Francuske“.²⁸

61

Istorijska pravovernost koju su zastupali istoričari, organizacije pripadnika Pokreta otpora i sam De Gol počivala je na četiri načela koja su za njih same bila neupitna.²⁹ Prvo je bilo da je otpor bila herojska borba koja je imala veliki broj mučenika, barem 30.000 streljanih i 115.000 deportovanih od kojih se vratilo samo 40.000.³⁰

izvan naših granica, ja sam pripremao put ka oslobođenju, čuvajući Francusku koja je patila, ali je ostala živa“, rekao je Peten tokom suđenja.

24 *Mémoires de guerre* (Plon, 1954–1959).

25 „Jedan smo narod i ma kakve uspone i padove preživeli, ma kakvih događaja da smo bili svedoci, velika smo nacija francuska, jedan i jedini francuski narod. Želim to da kažem u Višiju. U obavezi sam da to kažem u Višiju. *Prošlost je završena*. Živeo Viši! Živela Francuska! Živela Republika“, rekao je De Gol prilikom posete Višiju 18. aprila 1959; cit. prema Rousso 1994: 73, moje podvlačenje.

26 Gildea 1996: 70.

27 O Srbiji se, da ne zaboravimo, tokom devedesetih neretko govorilo kao o „majci Srbiji“ ili „Srbijici“, a govori se još uvek: „Srbija je naša majka i koliko smo spremni majci da damo, toliko vredimo“, reči su predsednika T. Nikolića s kraja septembra 2012. („Nikolić: Ne žurimo u EU“, internet).

28 „Pariz! Povređeni Pariz! Slomljeni Pariz! Mučenički Pariz! Ali... oslobođeni Pariz! Oslobođen samim sobom, oslobođen svojim narodom uz pomoć francuskih snaga, uz podršku i pomoć cele Francuske, Francuske koja se bori, jedine Francuske, stvarne Francuske, večne Francuske“. Ovim se rečima De Gol obratio Parižanima i Francuzima 25. avgusta 1944, istog dana kada je grad oslobođen.

29 Za to, up. Gildea 1993: pogl. 3, posebno str. 75.

30 Međutim, „[b]orci pripadaju području slučajnosti, konkretne stvarnosti, istoriji kako se proživljavala. Pokret otpora [kakav je konstruisan rezistencijalističkim mitom] opstaje u sferi imanencije, epske i poučne apstrakcije, u istoriji kakva je sanjana. To je područje ideje, ne krvi i mesa“, Rousso 1994: 91.

Druga neupitna postavka bila je da je otpor započeo istovremeno s formiranjem višijevskog režima, De Golovim pozivom iz Londona 18. juna 1940. Drugim rečima, prema ovom mitu, „prava“ Francuska je od 1940. do 1944. bila u Londonu. Treće, postojala je koherentna ideologija Pokreta otpora, usmerena na odbranu prava čoveka i svojih učesnika, bez obzira na versku, nacionalnu ili ideološku pripadnost ili motivaciju. Četvrto, iako je broj ljudi koji su učestvovali u otporu bio mali, oni su bili u stanju da uspešno deluju zbog široke podrške koju su uživali u narodu. Na taj način, mitologizovani Pokret otpora postao je temelj za poratno nacionalno jedinstvo Francuza.

62

U procesu izgradnje mita, osim De Golovih memoara i rada istoričara, dva se događaja izdvajaju po važnosti. Godine 1962. postavljen je Spomenik žrtvama deportacija na Il de la siteu u Parizu, posvećen „dvema stotinama hiljada francuskih žrtava koje su umrle u logorima“.³¹ Čitava je stvar time zamagljena, jer je takva posveta sugerisala da je reč o ljudima koji su se spremno žrtvovali za nacionalni cilj, a ne o žrtvama državnog progona Francuske Države i Trećeg rajha. Takođe, potpuno je zanemarena činjenica da su ogromnu većinu deportovanih činili Jevreji.

Građenje mita nastavljeno je premeštanjem posmrtnih ostataka Žana Mulena (Jean Moulin), heroja Pokreta otpora i De Golove veze sa zemljom u Panteon 1964. godine. Ceremoniju je predvodio sam De Gol, a uzvišenim rečima o Mulenovoj žrtvi prisutnima se obratio ministar kulture Andre Malro (André Malraux). Iako pre 1964. nije bio ni legendarna ni simbolička figura, premeštanje ostataka Žana Mulena u Panteon De Golu je poslužilo za utvrđivanje „rezistencijalističke“ slike o Pokretu otpora, pošto oko njegovog dela nisu postojale nedoumice.³² Svaka partija i svaki pokret imali su svoje heroje, ali Mullen je trebalo da simboliše samu ideju Pokreta otpora kao takvu. Kao njegova veza sa zemljom, kao *delegirani* lider (od De Gola), Mullen je De Golu poslužio da uspostavi vezu između sebe kao oličenja „slobode i veličine Francuske“ i ta svojstva prenese na sam Pokret otpora, a preko njega i na celu naciju. „I tako, očas Mullen postade degolista, berba 1964.“ (Rousso 1994: 92).³³

—

Tridesetak godina po oslobođenju, nekoliko događaja dovelo je do početka rušenja mita. Pomenimo dva odlučujuća.³⁴

31 Za to, up. Gildea 1993: 78.

32 Da bi izbegao i samu mogućnost neslaganja i debate oko premeštanja Mulenovih ostataka, De Gol je izdao izvršnu predsedničku naredbu, te o tome nije raspravljano u parlamentu.

33 Ruso analizira ceremoniju i njene simbole; up. Rousso 1994: 83–95. „Mrtvom čoveku bila je odata počast na način koji još više odaje počasti živom šefu države“; tj. De Golu (str. 95).

34 Od uzroka, tu su još studentski bunt iz 1968, pojava nove generacije istoričara, ali i Šestodnevni rat na Bliskom istoku (1967) koji je doveo do oživljavanja jevrejskog identiteta

Prvo, 1969. snimljen je, a u francuskim bioskopima se 1971. pojavio četvoročasovni dokumentarni film Marsela Ofila (Marcel Ophüls) *Tuga i sažaljenje* (*Le chagrin et la pitié*) posvećen mestu Klermon Feran tokom Drugog svetskog rata, koji govori o kolaboraciji običnih ljudi, o njihovim sećanjima i sećanjima nemačkih oficira na iste događaje. Film se ne bavi sudbinom Jevreja (mada tu temu ne zaobilazi), već Francuzima, njihovom svakodnevnom kolaboracijom ili, preciznije, zaboravom kolaboracije, ne njihovim heroizmom već krivicom.³⁵ Ofilov film nije istorijska rekonstrukcija prošlosti, već pokušaj da se istraži samo sećanje na prošle događaje. *Tuga i sažaljenje* prikazuje dvosmislenosti i protivrečnosti toga doba. Osećaj u filmu, međutim, jeste *chagrin* (tuga, ali i sram) iz naslova, ustanovljen upornim Ofilovim pitanjima i lažima ili iskrivljavanjima istine koja postaju očita tokom različitih svedočenja, zahvaljujući neuvežbanim reakcijama intervjuisanih na teška pitanja koja sramote. Na francuskoj televiziji film je prikazan tek 1981.³⁶

Za drugi ključan događaj zaslužan je ne Francuz već Amerikanac.³⁷ Godine 1973. pojavila se knjiga istoričara Roberta Pakstona *Vichy France, Old Guard and New Order*. Na osnovu nemačkih arhiva, Pakston je opovrgao tezu o dvostrukoj igri Petenove vlade i tvrdnju da se Viši opirao nemačkim zahtevima. On je pokazao da je na delu bio izuzetno visok stupanj dobrovoljne kolaboracije u kojoj Peten nije učestvovao ništa manje od svojih ministara. Nadalje, opovrgao je i Petenovu tvrdnju iznetu na suđenju da se žrtvovao da bi Francuska izbegla oštriji tretman nacista. Treće, Pakston je pokazao da Viši nisu nametnuli Nemci, već da je bio širokoprihvaćen, te da je Peten uživao skoro univerzalnu podršku i uvažavanje i nakon što se pokazala sva okrutnost višijevskog režima.³⁸ Takođe, pokazao je da su kolaboracija i Nacionalna revolucija bile dva aspekta jedne politike. Na kraju, Pakstonova knjiga otvorila je pitanje višijevskog zvaničnog antisemitizma koje je

63

francuskih Jevreja, do Drugog svetskog rata potpuno integrisanih u francusko društvo. O razmeri njihove tragedije možda ponajbolje govore dva podatka. Posle rata, na grobovima ubijenih Jevreja često je pisalo „Umro za Francusku“. Takođe, prva svedočenja preživelih francuskih Jevreja logoraša usredsređena su na to kako su u logorima proslavljali dan pada Bastilje, a ne Jom kipur; za to, up. Wolff 1999: 107. Ovim uzrocima svakako treba pridodati i film Luja Mala (Louis Malle) *Lacombe Lucien* (1974).

35 Za detaljnu analizu filma i reakcija na film, vidi Rouso 1994: 100–114; up. i Furman 2005. Ofil je 1988. dobio Oskara za *Hotel Terminus*, film o životu Klause Barbija i suđenju njemu.

36 Objašnjavajući razloge zašto neće biti prikazan na televiziji, direktor francuske televizije (ORTF) Žan-Žak de Breson (Jan-Jacques de Bresson) je 1971. pred parlamentarnim odborom za kulturu rekao da film „uništava mitove koji su još uvek potrebni narodu Francuske“; Rouso 1994: 110.

37 „Retko je, a posebno u Francuskoj, strani naučnik imao tako ključnu ulogu u promeni akademskih duhova i javnog stava“, ocenjuje Stenli Hofman (Stanley Homfann, u Fishman *et al.* (2000): 85).

38 „Grubi grafikon francuskog javnog mnjenja od 1940. do 1944. pokazao bi bezmalo sveopšte prihvatanje maršala Petena juna 1940. i bezmalo sveopšte prihvatanje generala De Gola 1944“, Paxton 1972: 235.

dotad bilo ignorisano, te pokazala da je politika prema Jevrejima samo delimično bila posledica zahteva okupatora.

Kakav je bio odgovor tadašnjeg francuskog predsednika na obnovljeno interesovanje za prošlost? „Imam prava da pitam da li ćemo večno držati otvorenima rane našeg nacionalnog razdora? Nije li došlo vreme da prebacimo veo, da zaboravimo to vreme u kojem se Francuzi nisu međusobno voleli, u kojem su se međusobno proganjali, pa čak i ubijali?“, pitao je Žorž Pompidu (Georges Pompidou) 1971,³⁹ pošto je pod pritiskom crkvenih krugova pomilovao Pola Tuvijea, dvaput osuđenog na smrt, 1946. i 1947, a kojeg je posle rata skrivao i štutio veliki broj visokih zvaničnika Katoličke crkve u Francuskoj. Inače, instrukcija iz predsedničkog kabineta bila je da se proces pomilovanja sprovede što je diskretnije moguće. Zanimljivo je Pompiduovo shvatanje „nacionalnog pomirenja“ (naprosto zaboraviti) i govori o tome šta se događa kada političar ne odgovara na narasla interesovanja društva za prošlost i ne shvata da stari odgovori više nisu delatni: u ime nacionalnog pomirenja kolaboracionista biva pomilovan, a film koji govori o kolaboraciji držan u bunkeru. Zato su rezultati oba akta bili direktno suprotni od nameravanih.⁴⁰

64

U ime približavanja s Nemačkom, ali i pod pritiskom desnice, Valeri Žiskar Desten (Valéry Giscard d'Estaing) ukinuo je status državnog praznika za Dan pobeđe.⁴¹

„La petite histoire“

Posebno mesto u procesu francuskog prihvatanja vlastite prošlosti zauzima Fransoa Miteran. Miteran je pre Drugog svetskog rata pripadao desnici i učestvovao je (1935) u ekstremno desničarskim demonstracijama, „protiv invazije imigranata“.⁴² Takođe, u to vreme bio je žestoki pristalica pukovnika De la Roka (de la Roque), demagoškog lidera fašističkog pokreta *Croix de feu*. Nakon povratka iz nemačkog zarobljeništva⁴³ bio je zvaničnik u višijevskoj vladi zadužen za repatrijaciju ratnih zarobljenika i njihovo organizovanje u službi Nacionalne revolucije; za svoj rad od Petena je dobio orden Franciski (Ordre de la Francisque). No, uprkos velikoj privrženosti Petenu, Miteran je bio naglašeno antinemački nastrojen. Od 1943. postao

39 Rousso 1994: 123.

40 Isto: 121. Odluka je izazvala demonstracije u Francuskoj. Pol Tuvije prvi je Francuz optužen za zločin protiv čovečnosti tokom Drugog svetskog rata. Nova poternica za njim izdata je 1981. i francuska se policija nije preterano trudila da ga pronađe; uhapšen je tek 1989. (u skrivanju su mu ponovo pomagali crkveni zvaničnici), a suđenje je počelo marta 1994; iste godine osuđen je na doživotni zatvor i u njemu je umro 1996.

41 Taj status, neradnog dana, vraćen mu je 1981. Bila je to deseta promena načina obeležavanja Dana pobeđe; „Svaki put kada je oživljavalo interesovanje javnosti za 'mračne godine'... vlada je pokušavala da ograniči obeležavanje završetka rata“, Rousso 1994: 224.

42 Helmann 1995: 463–470.

43 Miteran je služio vojni rok kada je izbio rat. Juna 1940. je zarobljen, a pobjegao je decembra 1941.

je aktivan u Pokretu otpora.⁴⁴ Privrženost maršalu Petenu pokazivao je i tokom predsedničkog mandata (1981–1995) šaljući venac na Petenov grob (do 1992), uprkos mnogobrojnim protestima javnosti.

Od 1949. prijatelj je sa šefom višijevske policije Reneom Buskeom koji je 1942. potpisao sporazum s prvim čovekom SS-a u Francuskoj, Karlom Obergom (Karl Oberg) o punoj saradnji francuske policije u borbi protiv Pokreta otpora i u sprovođenju Konačnog rešenja u Francuskoj, što je dovelo i do racije francuske milicije u kojoj je sakupljeno više od 13.000 Jevreja na pariskom zimskom biciklističkom stadionu jula 1942.⁴⁵ Štaviše, Buske je naredio da se isto postupi i s jevrejskom decom (sakupljeno je više od 4.000), iako to Nemci nisu tražili.⁴⁶ Buskeu se sudilo 1949. i tada je bio osuđen na manju kaznu gubitka nacionalnog dostojanstva koja je odmah bila suspendovana.

Kako se kasnije otkrilo, Buske je finansijski podržao Miteranovu neuspehu predsedničku kandidaturu 1965.⁴⁷ Iako se za njegovu ulogu tokom rata znalo još od 1978, Buske je bio gost u Jelisejskoj palati za vreme većeg dela Miteranovog prvog mandata. Godine 1990. Buske je bio optužen za ratne zločine protiv čovečnosti, no Miteran je lično intervenisao da se suđenje odloži. Godine 1993. ubio ga je mentalno poremećen čovek, neposredno pred početak suđenja.⁴⁸

65

Miteran je još 1995. u razgovoru s Elijem Vizelom (Elie Wiesel) nastavio da brani prijatelja, uprkos svim svedočanstvima o njegovim aktivnostima tokom Drugog svetskog rata.⁴⁹ Usred suđenja Polu Tuvijeu 1994, u razgovoru s istoričarem Olivijeom Viviorkom (Olivier Wieviorka), Miteran je izjavio: „Ne može se sve vreme živeti od sećanja i gundanja“,⁵⁰ dodajući da je progon Jevreja bio deo logike Drugog svetskog rata.⁵¹

Iako Miteranova predratna i ratna prošlost, kao i prijateljstvo s Buskeom nisu bili nepoznati, tim činjenicama nije pridavana velika pažnja, pošto su ih iznosili i koristili uglavnom ekstremistički desničarski krugovi bez kredibiliteta, da bi diskreditovali Miterana kao političkog protivnika.

44 Za detalje Miteranovog ratnog angažovanja, vidi Golsan 2000a: 113–115.

45 Ovo je bila samo prva u nizu zajedničkih akcija francuske milicije i nacističke policije u lovu na Jevreje. Sam Oberg i njegov najbliži pomoćnik osuđeni su na smrt 1954, pomilovao ih je Rene Koti 1958, a oslobodio De Gol 1962, pred potpisivanje francusko-nemačkog sporazuma o saradnji januara 1963; Rousso 1994: 62.

46 Golsan 2000a: 38. Nijedno nije preživelo.

47 Isto.

48 Za tok istrage protiv Buskea i njegove izjave tokom istrage, vidi Golsan 2000a: pogl. 1.

49 Tada je za Buskea rekao da je „direktan, inteligentan, čak briljantan“, up. Golsan 2000a: 122.

50 Cit. prema Conan, Rousso 1998: 80.

51 Up. Gildea 1993: 87.

Miteranova prošlost došla je u žižu javnosti zahvaljujući samom Miteranu. Godine 1994. pojavila se knjiga Pjera Peana (Pierre Péan) *Jedna francuska mladost. Fransoa Miteran 1934–1947*.⁵² Autoru je pomogao sam Miteran, komentarišući njene delove i obezbeđujući dokumente; zato je ta knjiga bila istinski napredak u razumevanju njegove prošlosti. Pean je potvrdio podatke o predratnim Miteranovim aktivnostima, ali i pobio tvrdnju da je Miteran bio pripadnik pokreta *Croix de feu*.⁵³ U razgovorima s Peanom Miteran je tvrdio da nije znao za tadašnje višijevske antisemitske zakone, pošto je bio u zarobljeništvu. Branio je svoj odnos s Buskeom tvrdeći da je ovaj bio oslobođen na poratnom suđenju i rehabilitovan. Istovremeno, potvrdio je da je uticao na odlaganje sudskog procesa protiv Buskea.⁵⁴ Takođe, tvrdio je da su zločini bili deo „aktivističke manjine“, te da Republika ne treba da preuzme odgovornost za Viši.

66

Malo je reći da je knjiga izazvala oluju u francuskoj javnosti.⁵⁵ Da bi je smirio, Miteran je iste godine 12. septembra dao intervju za francusku televiziju kojom je prilikom izneo barem dve neistine. Prvo, da je višijevski režim proganjao samo strane Jevreje; to je bilo tačno sve do momenta kada više nije bilo moguće zadovoljiti zahteve nacista, te se onda prešlo na sakupljanje domaćih.⁵⁶ Priznao je indifereantnost prema antijevrejskim uredbama i dodao da naprosto nije obraćao pažnju na racije Jevreja 1942.⁵⁷ Drugo, rekao je da je Buske bio 1949. osuđen i za zločine protiv čovečnosti (a suđeno mu je samo zbog kolaboracije). Potvrđujući istinitost otkrića o sebi u ratnom periodu, u tom intervjuu uporno je odbijao da preuzme punu odgovornost za svoja dela iz prošlosti koju je nazvao „la petite histoire“.⁵⁸

52 *Une jeunesse française. François Mitterrand, 1934-1947*, Fayard 1994.

53 „Originalnost knjige Pjera Peana leži mnogo više u činjenici da opisuje Fransoa Miterana kao mnogo bližeg vrednostima višijevskog režima nego što se mislilo pre njenog objavljivanja, a Miteran se pokazao mnogo više kao 'petenista' nego kao 'maršalista'“, Conan, Rousso 1998: 150.

54 Conan, Rousso 1998: 155.

55 Zgađen nad otkrićima o Miteranu i slučajem Tuvije, Klod Šabrol (Claude Chabrol) je 1993. snimio dvosatni dokumentarni film *Oko Višija (L'oeil de Vichy)* koji je u potpunosti sačinjen od propagandnih filmova i filmskih novosti iz ratnog doba; film ne pokazuje kakva je Francuska bila tokom rata, već kako su Peten i kolaboracionisti želeli da Francuska bude viđena: puna otrovne propagande protiv Jevreja i saveznika, s kultom maršala Petena, kolaboracijom i Nacionalnom revolucijom u punom zamahu. Autori propratnog teksta dva su vodeća istoričara za višijevsku Francusku, Robert Pakston i Žan Pjer Azema (Jean-Pierre Azéma).

56 Od 300.000, koliko ih je živelo u Francuskoj pre rata, ukupno je između 1942. i 1944. deportovano oko 76.000 Jevreja (od toga 25.000 francuskih), skoro svi u Aušvic. Preživelo ih je 2.566. U „strane Jevreje“ treba ubrojiti i sve one kojima je oduzeto državljanstvo.

57 Golsan 2000a: 106.

58 Gildea 1996: 89. Up. „Ne odgovaram za ono što sam rekao pre 15–20 godina“ izjava je predsednika Srbije („Nikolić: Neću biti prepreka konstituisanju vlade“ internet). Takođe, još jača izjava: „Nisam počinio nikakav zločin i ne stidim se ničeg što sam učinio od 1990. do danas“ („Serbian president Nikolic warns of Kosovo genocide“, internet; moje podvlačenje).

Kako primećuje Robert Pakston,⁵⁹ Peanova knjiga i intervju jasno pokazuju da je Miteran verovao u jedan Viši moralne obnove, nacionalnog jedinstva i društvene solidarnosti, ali da ga je upravo to oslepelo za drugi Viši, onaj kolaboracije i učesća u Konačnom rešenju. Iz te perspektive, dodaje Pakston, postaju razumljiviji i drugi njegovi akti: slanje venaca na Petenov grob, pozivi na nacionalno pomirenje i odbijanje da se izvini za ulogu Francuske u deportacijama.

Ukoliko se sve rečeno ima u vidu, nimalo ne čudi što je Miteran 1992. odbio da govori na obeležavanju 50. godišnjice racije na pariskom velodromu, uprkos pozivima javnosti, preživelih logoraša, njihovih naslednika i intelektualaca. Na tom je skupu bio prisutan, ali nije govorio (i bio je izviždan) jer, kako je izjavio povodom poziva, „tokom cele svoje istorije, Republika se istrajno pridržavala stava da građanska prava treba primenjivati na svakog ko je priznat kao građanin, a posebno na francuske Jevreje. [...] Dakle, ne zahtevajte sad od ove republike da polaže račun, ona je uvek činila ono što joj je dužnost [...]. Godine 1940. postojala je Francuska Država koja nije bila Republika i tu Francusku Državu treba smatrati odgovornom za njena dela.“⁶⁰

67

Naredne, 1993. godine, takođe pod Miteranom, ustanovljen je (ovo je puni naziv) „Nacionalni dan sećanja na rasističke i antisemitske progone počinjene pod *de facto* autoritetom tzv. 'vlade Francuske Države'“ i kao datum odabran je 16. juli, dan sakupljanja Jevreja na pariskom velodromu. Godine 1994. Miteran je pokrenuo inicijativu i za postavljanje novog spomenika na mestu gde se nalazio velodrom. Iako su predstavljali promovisanje neverbalnih simbola odgovornosti Francuske Države, ta dva događaja svakako su bili prelomna tačka u tumačenju francuske kolaboracije. No, za francusko društvo devedestih godina prošlog veka to naprosto više nije bilo dovoljno.

Od De Gola do Miterana, francuski predsednici odbijali su odgovornost države za akte višijevskog režima, za kolaboraciju i za sudbinu Jevreja, pribegavajući legalističkoj iluziji da je višijevska vlada bila nelegalna, te da, otud, Četvrta i Peta republika ne snose nikakvu odgovornost zbog višijevskih zločina.⁶¹ To će se promeniti dolaskom Miteranovog naslednika na vlast.

59 Golsan 2000a: 113.

60 Cit. prema Conan, Rousso 1998: 22. Conan i Ruso detaljno kritički analiziraju događaje u vezi sa Miteranovim govorom.

61 Zato je Nacionalni dan sećanja – dan sećanja na progone počinjene pod „*de facto* autoritetom tzv. 'vlade Francuske Države'“. Iznošena su tri glavna argumenta u prilog tezi da je višijevski režim bio nelegalan: a) ukidanje pravne procedure, b) nemogućnost da parlament prenese svoje ustavne nadležnosti, a da potom ne može kontrolisati kako se koriste i c) ustavni amandman iz 1884. koji čini nemogućim dovođenje u pitanje „republikanske forme“ vlasti. Za argumentaciju, vidi Conan, Rousso 1998: 26–31. Branitelji Višija su nasuprot tome tvrdili

„Faute collective“

Žak Širak je pozitivno odgovorio na zahteve i peticije, pa je 1995. na 53. godišnjicu racije na pariskom velodromu, na Nacionalni dan sećanja uputio javno izvinjenje u ime Francuske zbog učešća u holokaustu:

68

Postoje doba u životu nacije koja su bolna za sećanje i za ideju koju imamo o svojoj zemlji.... Teško je govoriti o tim vremenima i zbog toga što su ti mračni trenuci zauvek uprljali našu istoriju, što predstavljaju uvredu za našu prošlost i naše tradicije. Da, istina je da su zločinačkom ludilu okupatora pomagali Francuzi i Francuska Država. ... Francuska, zemlja prosvetiteljstva i Deklaracije o pravima čoveka, zemlja dobrodošlice i azila, Francuska je tog dana učinila nešto nepopravljivo. Nije održala svoju reč i one koje je štitila isporučila je njihovim dželatima. ... Prenositi sećanje jevrejskog naroda, sećanje na patnje i koncentracione logore, svedočiti još i još. Priznati ogrešenja prošlosti i ogrešenja države (*Reconnaître les fautes du passé, et les fautes commises par l'Etat*). Ne sakrivati mračne trenutke naše istorije – to znači naprosto braniti ideju čoveka, njegove slobode i njegovog dostojanstva. Borimo se protiv sila mraka koje neprestano rade. Ta beskrajna borba jeste moja, koliko je i vaša. ... Zasiurno, bilo je grešaka koje su počinjene, bilo je prestupa, postoji kolektivno ogrešenje (*faute collective*). Ali, postoji i Francuska, jedna ideja Francuske (*une certaine idée de la France*), uspravne, velikodušne i verne svojim tradicijama i svom duhu. Ta Francuska nikad nije bila u Višiju. Ona je dugo bila odsutna iz Pariza. Bila je u pustinjama Libije i svagde gde su se borile Slobodne francuske snage. Bila je u Londonu, oličena u generalu De Golu. Bila je prisutna, jedna i nedeljiva, u srcima onih Francuza, onih „pravednika među narodima“ koji su rizikujući vlastite živote i u najmračnijem času oluje, kako je Serž Klarsfeld pisao, sačuvali tri četvrtine jevrejske zajednice koja je živela u Francuskoj i koji su dali život onom najboljem u ovoj zemlji: vrednostima humanosti, slobode, pravde i tolerancije. Oni su temelj francuskog identiteta i naša obaveza za budućnost.⁶²

Kako primećuju Konan i Ruso,⁶³ snaga i tačnost govora proizilaze iz njegove temeljne protivrečnosti koja se nalazi u ponovljenom pozivanju na „Francusku“, dakle na

da su izmene ustava i davanje vanrednih ovlašćenja maršalu Petenu izglasani u oba doma parlamenta (1940) u saglasnosti sa zakonom.

62 Cit. prema Conan, Rouso 1998: 39, 40, 41. Ceo govor u originalu može se naći na internetu (u literaturi je navedena adresa). Širak je govor završio sledećim rečima, ali već je bilo kasno, genocid u Srebrenici upravo je bio okončan: „To je smisao poziva koji sam uputio našim glavnim partnerima u Londonu, Vašingtonu i Bonu. Ukoliko hoćemo, zajedno možemo zaustaviti poduhvat koji uništava naše vrednosti i koji pretili da ugrozi celu Evropu“.

63 Conan, Rouso 1998: 43-44.

naciju i državu, bez preciziranja o kojoj je „Francuskoj“ reč. To je ista ona zemlja koja je dovela višijevski režim na vlast i koja je proizvela De Gola i Pokret otpora, dodaju oni, da bi potom formulisali uistinu najveći problem svakog izmirenja s prošlošću: „Dok za našu savest ne predstavlja nikakav ozbiljan problem pošte-da Republike da bi se bolje osudila država koja je u to vreme imala zvaničan legalitet, čini se teškim, međutim, zadržati naciju razrešenu svake odgovornosti“.⁶⁴ Zato De Golova konstrukcija mita: očuvati naciju mitologizacijom istorije, jer ne može nacija biti odgovorna za zlodela „šaćice bednika“. Zato i Pompiduovi i Miteranovi pozivi na pomirenje: očuvati naciju zaboravom. Tim „strategijama“ Širak je odgovorio na sasvim nov način: očuvati naciju eksplicitnim priznanjem odgovornosti i odbacivanjem negativnog primera zarad reafirmacije njenih pozitivnih tradicija. Za razliku od De Gola koji je odbacio višijevski režim u legalističkim kategorijama, Širak ga je odbacio u moralnim, jer je Viši zaprljao nacionalne vrednosti Francuske.

Naime, Širakov govor je, s jedne strane, radikalno revidirao degolistički mit o naciji ujedinjenoj oko otpora, dok je, s druge, taj mit potvrdio. Širak se u govoru oslanjao na temeljne momente degolističke doktrine: predsedničku harizmu, naciju kao „transcendentnu“ ideju (ponavljajući De Golovu frazu iz memoara), uz poziv na „nacionalnu obnovu“. No, u ovom kontekstu, potvrđivanje degolističkog mita poslužilo je za osnaživanje republikanskih vrednosti na zaleđu protivstavljanja Višiju i njegove osude. Prihvatajući francusku odgovornost za učešće u Konačnom rešenju jevrejskog pitanja, Širak je omogućio da obeležavanje događaja iz 1942. postane tačka okupljanja francuske nacije u osudi tih događaja: pozitivna identifikacija građana s vrednostima francuske republike proizilazi iz osude Višija kao negativnog modela.⁶⁵ Zato to jeste postao način za oprost i razrešenje francuskog kolektivnog pamćenja, ali ne na način amnestije, zaborava, niti rehabilitacije, već eksplicitnog priznanja odgovornosti i to je, osim nedvosmislenog jezika, bilo novo u Širakovom govoru: u zločine nije umešana samo Francuska Država već i Francuska.

Na kraju, dodajmo da se istorija pobrinula da se dva tako važna, možda i najvažnija izvora identiteta francuske nacije, obeležavaju skoro istovremeno: 14. juli, pad Bastilje, i 16. juli, racija i deportacija Jevreja 1942.

64 Naravno, i francuska desnica je uvek budan čuvar nacionalne časti: „[1]me Žaka Širaka biće povezano s prevarnim iskorišćavanjem Šoa protiv francuske časti“, komentarisao je govor urednik lepenovskog časopisa *Présent* Žan Madiran (Jean Madiran); cit. prema Conan, Rouso 1998: 42.

65 Odličnu analizu Miteranovog govora daje Carrier 2000: 134–136, 139–141. Još jednu detaljnu analizu nude Konan i Ruso (Connan, Rouso, 1998: 43–46).

Upućivanja: Budućnost naših prošlosti

Šta raditi s „tom prošlošću koja odbija da prođe“?⁶⁶ Zaboraviti? Mitologizovati? Ostaviti po strani? Ukloniti uzroke zbog kojih je ona nerazrešena sadašnjost? Da li dileme koje nisu mogle da se razreše u svoje vreme treba ostaviti nerazrešenima i u sećanju? Da li ih je moguće ostaviti nerazrešenima i ako je moguće, na koji način? Da li je držanje tih dilema otvorenima jedini način da prošlost postane istorija ili, još bolje, da postane povest (*Geschichte*), prošlost koja je ispričana, smeštena u svoj kontekst i koja kao takva, dakle kao sećanje, živi u sadašnjosti određujući i sadašnjost i to kako nju samu ta sadašnjost razumeva?

70 Da se još jednom pozovem na Anrija Rusoa i parafraziram ga: pitanje je ne kako živeti *bez sećanja* (negacionizam), niti kako živeti *protiv* njega (pretvarajući sećanje na zločin u kult, s pratećim hramovima, vrhovnim sveštenicima, i *sveštenicama*, obredima i anatemama), jer i jedno i drugo vodi u zaborav žrtava i zločina, podržavajući neznanje o istorijskim događajima, već kako *živeti sa sećanjem* na tragediju, kako da to sećanje na zločin postane deo kolektivnog pamćenja, a nje-gova osuda deo identiteta jednog naroda?

Na koji način francusko iskustvo s predsednicima može biti korisno za proces prihvatanja prošlosti u Srbiji? Treba se porediti s boljima, ne da bismo se pravdali već da bi se videlo koliko je uistinu mukotrpan proces izmirenja, te da bismo bolje procenili gde se Srbija danas nalazi.

Sobzirom na ogromne razlike između Francuske i Srbije, francusko iskustvo može poslužiti kao naznaka šta bismo mogli (morali?) očekivati od budućih predsednika države Srbije u narednim decenijama i to pre svega u odnosu na genocid u Srebrenici. Svako određivanje prema devedesetim godinama dvadesetog veka na Balkanu, u Srbiji mora sadržavati određenje i prema Srebrenici. No, francusko nam iskustvo govori i nešto o kvalitetima koje predsednici moraju imati da bi njihove reči bile životvorne. Taksativno nabrajamo sledeće momente.

Prvo, građenje mita o prošlosti, njeno odlaganje na stranu, ne brisanje,⁶⁷ neposredno nakon traumatičnog perioda u istoriji koji ruši sliku koju većina pripadnika jedne nacije ima o zajednici kojoj pripadaju, po svoj prilici jeste neizbežna etapa. I francusko i nemačko i jevrejsko iskustvo⁶⁸ uče nas da postoji jedna

66 Naslov teksta istoričara Zeva Šternela (Zeev Sternhel) („Ce passé qui refuse de passer“) u *Monde* od 21. septembra 1994. Inače, sintagma „prošlost koja ne želi da prođe“ (*die Vergangenheit, die nicht vergehen will*) pripada izvorno nemačkom istoričaru Ernstu Nolteu (Ernst Nolte) koji je pod tim naslovom objavio u dnevniku *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 6. juna 1986. svoj poznati kontroverzni tekst.

67 Rikerova (Ricoeur) razlika; up. Ricoeur 2004: pogl. 3.

68 „[D]ržava Izrael velikim je delom izgrađena u suprotnosti prema toj slici Jevrejina kao žrtve. Suprotno uvreženom mišljenju, tek je sa suđenjem Ajhmanu 1961. mlada jevrejska

pretpostavka svakog tzv. suočavanja s prošlošću koja se tako često previđa, a to je koliko-toliko normalan život. Do zadovoljenja te pretpostavke, mit služi ne da se zaboravi već da se preživi, ostavljanjem po strani prepornih momenata iz nedavne prošlosti koji nužnim načinom izazivaju nove sukobe u društvu. To je *raison d'être* De Golovog građenja mita, jer, s obzirom na kolaboraciju, bez mitologizacije Pokreta otpora francuska nacija bi se dezintegrisala, pošto je njene temelje negirala sama francuska država / Francuska Država.⁶⁹ Naizgled paradoksalno, ali i francusko iskustvo pokazuje da je zaborav prvi korak ka izmirenju s prošlošću. U tom kontekstu treba posmatrati pozive De Gola, Pompidua i Miterana na „nacionalno pomirenje“.

Takođe, De Golovo oslobađanje Oberga, motivisano približavanjem Nemačkoj, ukazuje na nezaobilaznu i beskrajno tešku dilemu s kojom se mora suočiti *svako* društvo koje ima problema sa svojom prošlošću, *svaki* političar koji ga vodi i *svaki* njegov intelektualac: šta izabrati između zadovoljenja pravde i potreba života? Žrtvovati pravdu da bi se bolje živelo ili žrtvovati bolji život da bi zločinci bili primereno kažnjeni? Šta je važnije, zahtevi prošlosti ili zahtevi sadašnjosti? Neodgovorno je izbegavati ova pitanja i neodgovorno je zamenjivati teze ili argumentisati *ad hominem* kada je reč o njima. Dužni smo da se sećamo, ali jednako smo dužni i da budemo odgovorni prema društvu u kojem živimo, i sećanjem i zaboravom, i kažnjavanjem i praštanjem.

Drugo, rečeno nipošto ne znači odustajanje od rada istoričara i sudova (a rad sudova jeste nešto čime se Srbija s punim pravom može pohvaliti⁷⁰), od pisanja knjiga i snimanja filmova, od komemoracija i postavljanja spomenika, već samo to da problemu odnosa prema traumatičnoj prošlosti ne treba pristupati dogmatiski. Dužnost da se sećamo funkcioniše kad služi da ojača sećanje na mrtve, kad obnavlja njihov identitet i daje im simbolički grob. No, kad postane moralni kod, svetovna religija, ono nameće permanentnu svest o zločinu, stvara ćorsokak jer

država doživela povratak sećanja i narastanje svesti o tome kakva je tragedija bila. Zapravo, morali smo pričekati još par godina pre nego što je sećanje na holokaust postalo glavna tema javnog diskursa. [...] Jevrejska država, dakle, nije nastala na viktimizaciji. Upravo suprotno, ona je zasnovana na projektu [...]“ Rousso 2002: 19.

69 „Spasavajući državu, međutim, gubili su naciju. ... Dela okupatora i okupiranog ukazuju da ima okrutnih doba kada se mora biti neposlušan prema državi da bi se sačuvala najdublje vrednosti nacije“ (Paxton 1972: 382, 383).

70 Mada je odnos prema suđenjima za ratne zločine u Srbiji vrlo znakovit: o njima skoro da se i ne govori. Jedni čute jer smatraju da se sudi nevinima, drugi čute jer se to ne uklapa u njihovu sliku o srpskom društvu „koje se još uvek nije suočilo sa zločinima devedesetih“, kao da suđenja, akti političara, knjige, filmovi i sve drugo nisu deo *proces*a tzv. suočavanja. Nije dovoljno? Naravno da nije dovoljno, ali greh je, *neodgovorno* je obezvređivati te napore mantrama koje apsolutno ništa ne znače. Sami građani pak, s različitih razloga, trude se da ih sve to ne interesuje: hapšenje Mladića nije izazvalo nikakve proteste. Očito je da suđenja za ratne zločine u Srbiji za sada nisu jedan od rusooovskih „vektora sećanja“.

parališe istorijsko istraživanje.⁷¹ *Sveta dužnost da se sećamo ne sme voditi negiranjem legitimnosti neotuđivog prava da zaboravimo.* Nije nikakav pomak ako se jedan mit zameni drugim. To je ono što je Anri Ruso prepoznao u Francuskoj tokom poslednjih decenija XX veka, to je ono što barem jednim delom objašnjava Miteranovo držanje, tj. odbijanje da se mit o Francuskoj kao zemlji otpora zameni mitom o Francuskoj kao zemlji kolaboratora.

Treće, priznanje odgovornosti u Francuskoj izrekao je predsednik rođen 1932, dakle neko ko ni na koji način nije učestvovao u traumatičnim događajima, ni na jednoj ni na drugoj strani. Drugim rečima, nije realno očekivati da ćemo od *bilo kog* političara koji je bio aktivan u Srbiji tokom devedesetih godina prošlog veka čuti da je u Srebrenici počinjen genocid, jer i njihova prošlost odbija da prođe.⁷²

72 *Četvrto*, iskustvo Francuske pokazuje da nema razloga *a priori* odbacivati desnicu, niti *a priori* prihvatati levicu kao pomagače u procesu izmirenja. Miteranov primer govori da levičari nisu uvek na levisi, te da mogu podržavati i braniti i desne mitove. Da levica nije (od)uvek levica govori i slučaj Žorža Maršea.⁷³ Osim toga, upravo zbog neupitnog „nacionalnog“ kredibiliteta koje imaju političari s desnice, njihovi akti pomirenja imaju veću težinu od akata koji dolaze s leveice, jer je mnogo teže sumnjati u njihovu „nacionalnu svest“. Naravno, rečeno važi ukoliko jedna zemlja ima normalnu desnicu i uopšte ima levicu. No, možda i za desnicu u Srbiji ima nade jer se ona očigledno kreće (od nacionalističke) ka normalnoj, konzervativnoj varijanti (SNS). Za levicu u Srbiji, međutim, nema čak ni nade, pošto *nje* nema.

Peto, iz usta prethodnog predsednika Srbije, Borisa Tadića, mnogo smo puta već čuli reči izvinjenja, no te su reči uvek zvučale prazno; iskreno, ali prazno. Ono što im je nedostajalo bilo je, kada je o Srebrenici reč, nedvosmisleno priznanje barem onog što sadrži presuda Međunarodnog suda pravde u tužbi BiH protiv Srbije, odgovornosti za propust da se spreči genocid u Srebrenici. Nedostaje eksplicitno verbalno priznanje odgovornosti i karakterizacija zločina kao genocida.⁷⁴

71 „Dužnost da se sećamo ne podrazumeva pravo na neznanje. Održavanje sećanja ne implicira da ono što je rečeno u ime sećanja može izbeći kritiku.... Ne može se zaboraviti niti odbaciti istorija i istina zarad borbe protiv gubitka sećanja“, Conan, Rousso 1998: 4.

72 Na ovom mestu moram da podsetim da je jedini evropski srpski političar, Zoran Đinđić, pekao vola na Palama s Radovanom Karadžićem 1994. Ne, ni tada on nije bio nacionalista, ali, očito, bio je spreman da zarad popularnosti žrtvuje temeljne civilizacijske vrednosti. No, za razliku od nekih drugih, barem se nije slikao s mitraljezom.

73 Predsednik KP Francuske Žorž Marše (Georges Marchais) (1972–1994) decenijama je tvrdio da je tokom rata bio prisilno mobilisan za rad u nemačkoj fabrici u Bavarskoj, da bi se 1981. pojavio dokument koji svedoči da je zapravo otišao sasvim dobrovoljno da radi u njoj.

74 Tadić je 1995. rekao da „ide u Srebrenicu zato što se tamo desio ratni zločin, koji su počinili neki moji sunarodnici u nacionalno ime“ („Tadić: U Srebrenicu kao predsednik“, internet). Na samoj komemoraciji nije govorio, baš kao ni pet godina kasnije.

Svi neverbalni akti, prisustvo na komemoracijama, venci, razgovori sa majkama žrtava,⁷⁵ bez sumnje uistinu mnogo znače i jesu ogroman pomak u odnosu na prethodni period i možda za sada jesu dovoljni.⁷⁶

Širakov govor u kojem je, još jednom, priznao „kolektivno ogrešenje“ koje je počinjeno prema Jevrejima u ime Francuske i Francuza bio je nedvosmisleno priznanje odgovornosti i samim tim izvinjenje. Nije posao predsednika države Srbije da ide unaokolo i izvinjava se kome stigne. U kontekstu izmirenja s prošlošću i s drugim narodima na Balkanu, njegov posao u budućnosti mora biti eksplicitno verbalno priznanje odgovornosti za akte koje je počinila država čiji je on predsednik ili odgovornosti za ono što nije učinila.

Šesto, francuski predjednici takođe nam pokazuju da se do takozvanog „nacionalnog pomirenja“ ne može stići zaboravom, ni mitovima, mešanjem kostiju žrtava i zločinaca, revizionizmom, niti ćutanjem. Mitovi jesu delotvorni, ali „i zaborav ima svoje granice“ (Rousso 1994: 96) i to se sjajno pokazalo na primeru žestoke negativne reakcije francuske javnosti na pozive na pomirenje koji su stizali od Pompidua i Miterana, jer počev od sedamdesetih godina, degolovski mit više nije funkcionisao (kao što smo videli, ne samo zato što De Gola više nije bilo).

73

Sedmo, francusko iskustvo pokazuje nam i da je neophodno da predsednik ima ono što se zove državnička vizija i spremnost da učini ono vredno (da gradi mit ili da ga ruši), makar to i ne bilo politički probitačno. Taj momenat iz francuske istorije danas je u Srbiji aktuelniji nego ikada: De Gol jeste stvorio mit, ali je i dao nezavisnost Alžiru koji je imao status integralnog dela francuske teritorije, a ne kolonije.⁷⁷

Širak jeste bio degolista, ali je priznao „kolektivno ogrešenje“ Francuza. Miteran jeste branio Renea Buskea, ali je uveo Nacionalni dan sećanja na žrtve, prvi je predsednik koji je prisustvovao komemoraciji 16. jula i za vreme njegovog mandata podignut je novi spomenik žrtvama racije na pariskom velodromu. Takođe, odvažio se da otvoreno progovori o svojoj prošlosti, što je umnogome pomračilo

75 „Obeležena godišnjica u Srebrenici“, internet.

76 „Ni 'oni' se nisu izvinili, niti priznali krivicu“? Ima nečeg duboko nehumanog u ovakim argumentima. Još jedan dokaz da se na Balkanu narodi neprestano takmiče u tome ko je gori.

77 Nalaziti u De Golu uzor znači ipak nešto malo više od izjave da ste „[f]airly Close to de Gaulle“ (internet). De Gol nije zadržao šefa višijejske obaveštajne službe, niti načelnika Generalštaba, a pučistički generali (1961) pohapšeni su i dobili su od 15 godina zatvora do smrtne kazne (kasnije zamenjena za doživotni zatvor). Sve i kada bi bilo tačno, nemoguće je i zamisliti De Gola da u toku pokušaja državnog udara kaže: „Mislim da su stvari rešavane ranije ovoga ne bi bilo“ („Podsećanje na štrajk JSO-a: Crvene beretke i zemunski klan“, internet). Nemoguće je zamisliti ga da izjavi da učesnici u oružanoj pobuni „ni na koji način nisu ugrozili bezbednost zemlje“.

sliku o njemu, ali i suštastveno doprinelo dijalogu unutar francuskog društva o njegovoj višijevskoj prošlosti.⁷⁸

—

Nije nimalo lako priznati odgovornost države na čijem ste čelu za bilo kakvu povezanost s najtežim mogućim zločinom (makar ona bila i samo odgovornost za nečinjenje) i prihvatiti činjenicu da su sam zločin počinili pripadnici naroda kojem i sami pripadate. Francuskim predsednicima i francuskom društvu bilo je potrebno pedeset godina da to priznaju i da iznađu način kako živeti s tim.

Nažalost, s obzirom na današnju Srbiju, sasvim je jasno da ona u bližoj budućnosti neće imati predsednika koji bi bio barem nalik nekom francuskom, Širaku pogotovo: prve, negacionističke izjave novoizabranog predsednika Srbije Tomislava Nikolića o prošlosti ne obećavaju. Ništa dobro.⁷⁹

74

Međutim, *uprkos upravo rečenom*, ono što je dosad učinjeno u Srbiji⁸⁰ daje sasvim dovoljno osnova za nadu da je Adornov (Adorno) uvid i u njenom slučaju delatan: „Brisanje sećanja pre je rezultat odveć budne svesti nego njene slabosti prema nadmoći nesvesnih procesa“.⁸¹

Primljeno: 10. septembar 2012.

Prihvaćeno: 15. septembar 2012.

Literatura

Adorno, Theodor W. (2000) „Šta znači 'rad na prošlosti'“, s nemačkog prevela Dobrila Bege- nišić, *Reč* 57 (3): 49–57. („Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit“, Theodor W. Adorno, *Ob nach Auschwitz noch sich leben lasse. Ein philosophisches Lesebuch*, Rolf Tiedemann (hrsg.), Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1996, str. 31–47).

„Algiers putsch of 1961“, (internet) dostupno na: http://en.wikipedia.org/wiki/Algiers_putsch_of_1961 (pristupljeno 17. avgusta 2012).

78 Pritom, nebitno je da li je njegov motiv bio da ulepša sliku o sebi kod Francuza (a postigao je suprotno) ili je motiv bio da po cenu urušavanja slike o sebi otvori bolne teme za Francusku. Bitni su rezultati, ne motivi.

79 „U Srebrenici nije bilo genocida“, reči su Tomislava Nikolića u intervjuu za TV Crne Gore 31. maja 2012. (internet). Ponovljena izjava o Srebrenici; up. „Serbian president Nikolic warns of Kosovo genocide“, internet.

80 Suđenja, Deklaracija Skupštine Srbije, celo političko rukovodstvo iz devedesetih u Hagu, predsednik u Srebrenici, predsednikovo izvinjenje na Ovčari, objavljivanje snimka egzekucije srebreničkih žrtava na državnoj televiziji, ekshumacija žrtava sukoba na Kosovu sahranjenih u Srbiji, igrani film *Lepa sela lepo gore*, dokumentarni filmovi *Vukovar: poslednji rez*, *Jedinica* itd., itd.

81 Adorno 1986: 117.

- „Allocution de M. Jacques CHIRAC, Président de la République, prononcée lors des cérémonies commémorant la grande rafle des 16 et 17 juillet 1942.“, (internet) dostupno na: <http://www.jacqueschirac-asso.fr/fr/wp-content/uploads/2010/04/Comm%C3%A9moration-rafle-Juillet-1995.pdf> (posećeno 9. avgusta 2012).
- „Bozanić u Jasenovcu: Crkva se nikom ne ispričava“, (internet) dostupno na: http://www.slobodnaevropa.org/content/bozanic_jasenovac/1830422.html (pristupljeno 16. avgusta 2012).
- Carrier, Peter (2000) „National Reconciliation? Mitterand, Chirac and the Commemorations of Vichy 1992–95“, *National Identities* 2: 127–144.
- Conan Éric, Rousso Henry (1998) *Vichy: An Ever-present Past*, Translated and Annotated by Nathan Bracher, Hanover: University Press of New England (*Vichy, un passé qui ne passe pas*, drugo izdanje, Fayard, 1996).
- Johnson, Douglas (1988) „A Question of Guilt: Pierre Laval and the Vichy Regime“, *History Today* 38: 11–17.
- „Fairly Close to de Gaulle“, (internet) dostupno na: <http://www.spiegel.de/international/spiegel/english-summaries-a-102448.html> (pristupljeno 16. avgusta 2012).
- Fishman Sarah, Lee Downs Laura, Sinanoglou Ioannis, Smith Leonard V., Zaretsky Robert (eds.) (2000) *France at War. Vichy and the Historians*, Oxford, New York: Berg.
- Furman Nelly (2005) „Viewing memory through *Night and Fog, The Sorrow and the Pity* and *Shoah*“, *Journal of European Studies* 35 (2): 169–185.
- Gildea, Robert (1996) *France since 1945*, Oxford: Oxford University Press.
- Golsan, Richard J. (ed.) (1996) *Memory, the Holocaust, and French Justice. The Bousquet and Touvier Affairs*, Hanover: University Press of New England.
- (2000a) *Vichy's Afterlife; History and Counterhistory in Postwar France*, Lincoln and London, University of Nebraska Press.
- (2000b) „Papon: The Good, the Bad, and the Ugly“, *SubStance* 29: 139–152.
- Gordon, Bertram M. (1995) „The 'Vichy Syndrome' Problem in History“, *French Historical Studies* 19: 495–518.
- Hamilton, Alaster (1978) *Fašizam i intelektualci 1919–1945*, Beograd: Vuk Karadžić.
- Hellman, John (1995) „Wounding Memories: Mitterand, Moulin, Touvier, and the Divine Half-Lie of Resistance“, *French Historical Studies* 19: 461–486.
- Jankélévitch, Vladimir (1986) „Dans l'honneur et la dignité“, u *L'imprescriptible*, Paris: Seuil, str. 84–86.
- L'oeil de Vichy*, 1993, dokumentarni film; Canal+, Centre National de la Cinématographie, Délégation à la Mémoire et à l'Information Historique, FIT Productions, Institut National de l'Audiovisuel, La Sofica Bymages, Ministre de la Culture et de l'Éducation Nationale, Secrétariat d'État aux Anciens Combattants et Victimes de Guerre, Sylicone, TF1 Films Production; Claude Chabrol; DVD izdanje First Run Features, Njujork.
- Le chagrin et la pitié*, 1969, dokumentarni film; Télévision Rencontre, Norddeutscher Rundfunk, Télévision Suisse-Romande; Marcel Ophüls; DVD izdanje Arrowfilms, London.
- Marrus, Michel R. (1995) „Coming to Terms with Vichy“, *Holocaust and Genocide Studies* 9: 23–41.
- Munholland, Kim (1994) „Wartime France: Remembering Vichy“, *French Historical Studies* 18: 801–820.

- „Nikolić: Neću biti prepreka konstituisanju vlade“, (internet) *Politika*, 29. jul 2012. Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Nikolic-Necu-bit-prepreka-konstituisanju-vlade.lt.html> (pristupljeno 30. jula 2012).
- „Nikolić mandat započeo gafovima“ (internet), dostupno na: www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=06&dd=04&nav_category=11&nav_id=615607 (pristupljeno 25. jula 2012).
- „Nikolić: Ne žurimo u EU“, (internet), dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=09&dd=29&nav_category=11&nav_id=647301 (pristupljeno 30. septembra 2012).
- „Obeležena godišnjica u Srebrenici“, (internet) dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=07&dd=11&nav_category=64&nav_id=444749 (pristupljeno 9. avgusta 2012).
- Pavićević Đorđe (2008) „Političko pamćenje: Normalni slučaj i patologije“, *Reč* 77.23: 69–88.
- Paxton, Robert O. (1972) *Vichy France. Old Guard and New Order, 1940–1944*, London: Barrie & Jenkins.
- „Podsećanje na štrajk JSO-a: Crvene beretke i zemunski klan“, (internet) dostupno na http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2003&mm=03&dd=22&nav_category=11&nav_id=104084 (pristupljeno 17. avgusta 2012).
- Ricoeur, Paul (2004) *Memory, History, Forgetting*, translated by Kathleen Blarney and David Pellauer, Chicago and London: The University of Chicago Press (*Memoire, l'histoire, l'oubli*, Seuil, 2000).
- Rouso, Henry (1994) *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*, translated by Arthur Goldhammer, Cambridge, London: Harvard University Press (*Le Syndrome de Vichy: De 1944 à nos jours*, drugo, revidirano izdanje, Seuil 1990).
- (2002) *The Haunting Past. History, Memory, and Justice in Contemporary France*, translated by Ralph Schoolcraft, Philadelphia, University of Pennsylvania Press (*La hantise du passé: entretien avec Philippe Petit*, Les Éditions Textuel, 1998).
- (2006) „The Political and Cultural Roots of Negationism in France“ *South Central Review* 23: 67–88.
- „Serbian president Nikolic warns of Kosovo genocide“ (internet), *Guardian*, 29. jul 2012; dostupno na: <http://www.guardian.co.uk/world/2012/jul/29/serbian-president-nikolic-kosovo-genocide?INTCMP=SRCH> (pristupljeno 9. avgusta 2012).
- „Srebrenica: 10 godina od zločina“, (internet) dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=07&dd=11&nav_category=12&nav_id=172392 (pristupljeno 9. avgusta 2012).
- Sretenović, Stanislav (2006) „Istoriografske debate i kontroverze u Francuskoj i Italiji“, u [bez urednika] *Srbija (Jugoslavija) 1945–2005. Ideologije, pokreti, praksa*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, str. 267–278.
- Suleiman, Susan Rubin (2006) *Crises of Memory and the Second World War*, Cambridge, London: Harvard University Press.
- Sweets, John F. (1988) „Hold that Pendulum! Redefining Fascism, Collaborationism and Resistance in France“, *French Historical Studies* 15: 731–758.
- „Tadić: U Srebrenicu kao predsednik“, (internet) dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=06&dd=23&nav_category=64&nav_id=171199 (pristupljeno 9. avgusta 2012).

- Taylor, Lynne (2004) „Occupied France Remembered“, *Contemporary European History* 13: 357–365.
- Vidal-Naquet, Pierre (1992) *Assassins of Memory. Essays on the Denial of the Holocaust*. New York, Columbia University Press. (*Les Assassins de la mémoire. „Un Eichmann de papier et autres essais su le révisionisme“*, Editions La Découverte, 1987).
- Wexler, Leila Sadat (1995) „Reflections on the Trial of Vichy Collaborator Paul Touvier for Crimes against Humanity in France“, *Law & Social Inquiry* 20: 191–221.
- Weyeneth, Robert R. (2001) „The Power of Apology and the Process of Historical Reconciliation“, *The Public Historian* 23 (3): 3–38.
- Wood, Nancy (1999) „Memory on Trial in Contemporary France: The Case of Maurice Papon“, *History & Memory* 11: 41–76.
- Wolf, Joan B. (1999) „'Anne Frank is Dead, long live Anne Frank': The Six-Day War and the Holocaust in French Public Discourse“, *History and Memory* 11: 104–140.
- „Zastupljenost Tužilaštva za ratne zločine u medijima u Srbiji“, (internet) dostupno na: http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/POCETNA/ZASTUPLJENOST_CIR.pdf (pristupljeno 10. avgusta 2012).

Predrag Milidrag

On the Role of the President of the State in the Process
of the Reconciliation with Past: French Experience

Abstract

The article analyzes the role of the presidents of French Fifth Republic in the process of the French reconciliation with its Vichy past, i.e. with collaboration and participation in the Final solution of Jewish question in Europe during Second World War. It is analyzed De Gaulle's creation of "resistancialist myth"; Mitterrand's Pre-War as well as War past, his friendship with R. Bousquet and his refusal to speak at the Commemoration in 1992; Chirac's speech in which he admitted collective responsibility of France and Frenchmen. In the final chapter, on the basis of the French experience, some conclusions have been drawn which could be relevant for Serbia today. These are the most important ones: the building of the myth immediately following a traumatic period is an unavoidable phase; neither the political left nor right are *a priori* a positive factor in the process of the reconciliation with the past; the president of the state must have a "vision of the statesman"; the explicit verbal recognition of the responsibility is necessary.

Key words De Gaulle, Mitterrand, Chirac, Vichy, Srebrenica, former Yugoslavia wars, resistancialist myth, collective responsibility.